

PAPER DETAILS

TITLE: X. YÜZYILDA REY SEHRİNDE SİYASİ DURUM

AUTHORS: Mustafa AYLAR

PAGES: 1-26

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1481175>

X. YÜZYILDA REY ŞEHRİNDE SİYASİ DURUM

POLITICAL SITUATION IN THE CITY OF RAYY IN THE 10TH CENTURY

Mustafa AYLAR*

Öz

Günümüzde İran'ın başkenti Tahran'ın sekiz km. güneydoğusunda yer alan Rey şehri, Orta Asya'yı Anadolu'ya bağlayan İpek Yolu'nun üzerinde bulunmasından dolayı Eski Çağlardan itibaren ehemmiyetli bir konuma sahip olmuştur. Çoğu İslâm coğrafyacısı tarafından Cibâl bölgesinin şehirlerinden biri sayılan Rey, VII. yüzyılın ilk yarısında İslâm hâkimiyetine geçmiş ve ehemmiyetini İslâm döneminde de devam ettirmiştir. Emevîler zamanında şehirde sıkıntılı bir süreç yaşanmasına rağmen, Abbâsî hilafeti döneminde en mühim şehirlerden biri olmuştur. Abbâsîlerin IX. yüzyılda iyice zayıflamasından dolayı şehir mahalli hükümdarlıkların hedefi olmuş ve çatışmaların ortasında kalmıştır. Bu durum X. yüzyılda da devam etmiştir. Bu yüzyılda Rey, şehre hâkim olmak isteyen devletlerin saldırılarına maruz kalmış ve sık sık el değiştirmiştir. Bu çalışmada; X. yüzyılda Rey şehrinin siyasi durumu incelenmiştir. Şehre hâkim olan Sâmanîler, Ziyârîler ve Büveyhîler zamanında Rey şehrinde yaşanan siyasi gelişmeler kategorize edilerek kronolojik olarak ele alınmıştır. Çalışmada birinci elden Arapça ve Farsça kaynakların yanında konu ile ilgili ikincil kaynaklara da müracaat edilmiştir

•

Anahtar Kelimeler

Rey, X. yüzyıl, Sâmanîler, Ziyârîler, Büveyhîler

* Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bitlis/Türkiye
mustafaaylar@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5536-283X>

Gönderim Tarihi: 01.09.2020

Kabul Tarihi: 18.12.2020

•

Abstract

The City of Rayy, which is located today in eight kilometers from the southeast of Tehran, the capital of Iran, has had an important position since the Ancient Ages because of being a route of the Silk Road connecting Central Asia to Anatolia. Considered by many Islamic geographers as one of the cities of the province of Jibal, Rayy became a part of Islamic rule in the first half of the 7th century and maintained its importance in the Islamic period. Although a troubled process was experienced in the city during the Umayyad period, it was one of the most important cities during the Abbasid period. Due to the weakening of the Abbasid caliphate in the 9th century, the city became the target of the local rulers and remained at the middle of conflicts. This situation continued in the 10th century as well. In this century, Rayy was exposed to the attacks of states that wanted to dominate the city and passed into other hands frequently. In this study, the political situation of Rayy in the 10th century was examined. In this context, through categorization the political developments which occurred at the time of the Sāmānids, Ziyārīds and Buwayhids, were chronologically addressed. In the study, apart from the primary Arabic and Persian sources, secondary sources about the issue were also used.

•

Keywords

Rayy, 10th century, Sāmānids, Ziyārīds, Buwayhids

GİRİŞ

Eski Çağlarda hem dini hem de ticari açıdan en önemli şehirlerden biri olan Rey, Hulefâ-yi Râşidîn döneminde İslam hâkimiyetine geçmiştir. Şehir ilk olarak Hz. Ömer'in hilafeti zamanında Nihâvend Savaşı'ndan (642) iki ay sonra, Urve b. Zeyd et-Tâî tarafından fethedildi. Ancak Müslümanların Rey'e tam anlamıyla hâkim olmaları biraz zaman aldı. Şehrin ele geçirilmesinden sonra Rey halkı birkaç defa İslâm idaresine karşı isyan ettiler. Bu sebeple Hz. Osman zamanında Karaza b. Kâ'b komutasında Müslümanlar şehri yeniden fethettiler.¹

Rey'in siyasi ve toplumsal durumu Emevîler zamanında sıkıntılı bir süreç geçirdi. Başkentin Dimaşk'ta kurulması ve Şam etrafında yoğunlaşma, İran şehirlerinin ihmal edilmesine yol açtı. Bu dönemde Rey'de Emevî-İslâm idaresine karşı zaman zaman isyanlar meydana geldi. Zira şehir, Emevîlere muhalif kesimlerin baskıdan kurtulmak için tercih ettikleri yerlerden biri olmuştu. Muhaliflere karşı ağır bir politika takip eden Emevîler döneminde Ehl-i Beyt ve Şiâ taraftarlarının yanı sıra muhalif kesimden birçok insan Rey'e gelmekteydi. Bu durum şehirdeki Emevî aleyhtarlığını artırıyor ve şehrin merkezden kontrol edilmesini güçleştiriyordu.

Emevîler döneminde yaşanan sıkıntılı duruma rağmen Rey önemini koruyan bir şehirdi. Birçok müellife göre Kûfe Valisi Ubeydulah b. Ziyâd, Hz. Hüseyin ile savaşıma karşılığında Rey idaresini Ömer b. Sa'd'a teklif etmiş ve başlangıçta tereddütte kalan Ömer b. Sa'd, şehrin yönetimini kaybetmemek için Kerbela'da Hz. Hüseyin ile savaşıma gitmiştir.²

Bununla birlikte Emevîler zamanında şehirde önemli bir takım toplumsal ve demografik gelişmeler de yaşanıyor. VII. yüzyıl sonlarında bazı Arap kabileleri Rey'de yerleşmeye başladılar. Arkeolojik çalışmalar, Rey'in şehir planının gelişimi ve topoğrafyası üzerinde incelendiğinde kentin çekirdek yapısının güney

¹ Belâzûrî, Ahmed b. Yahyâ, *Fütûhu'l-Büldân*, Dâr ve Mektebü'l-Hilâl, Beyrut 1988, s. 309, 311; Türkçe trc., *Fütûhu'l-Büldân (Ülkelerin Fetihleri)*, çev. Mustafa Fayda, İstanbul 2013, s. 362, 364; İbn Fakîh, Ahmed b. Muhammed, *Kitâbü'l-Büldân*, Tahkik Yusuf el-Hâdî, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1416, s. 537; Kudâme b. Ca'fer, Kudâme b. Ziyâd el-Kâtib el-Bağdâdî, *Kitâbü'l-Harâc ve Smâ'ati'l-Kitâbe*, Tahkik Muhammed Hüseyin Zebîdî, Dârü'l-Reşîdû'n-Neşr, Bağdâd 1981, s. 374-75; Osman G. Özgüdenli, "Rey", *DİA*, C. XXXV, İstanbul 2008, s. 40.

² Yâkût el-Hamevî, Şihâbeddin Yakut b. Abdullah el-Rûmî, *Mu'cemü'l-Büldân*, C. III, Dâru Sâdr, Beyrut 1995, s. 118; İbnü'l-Esrî, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Tarih*, çev. M. Beşir Eryarsoy, C. IV, İstanbul 1991, s. 55; Makdisî, Muhammed b. Ahmed, *Ahsenü't-Tekâsîm fi Marifetü'l-Ekâlîm*, Leiden 1906, s. 385; İbn Fakîh, a.g.e., s. 541; Hamdullah Müstevfî Kazvînî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, nşr. Guy Le Strange, London-Leiden 1915, s. 52.

ve doğu yönünde genişlediğini göstermektedir. Muhtemelen bu duruma buraya yerleşen Arap kabileleri neden olmuştur.³

Emevîlerin katı politikaları nedeniyle, İran'ın birçok şehri gibi Rey de onlara karşı olan Abbâsîlerin tarafını tuttu. Ancak Ebû Müslim Horâsânî'nin öldürülmesinden sonra İran topraklarında bir dizi isyan başladı ve Rey askeri bir karakol olarak kendisini bu saldırıların merkezinde buldu. Bundan dolayı Halife Mansûr, durumu düzeltmesi için oğlu Muhammed Mehdî'yi 141 (758) yılında Horâsân'a gönderdi ve Mehdî karargâhını Rey'de kurarak bütün bölgenin idaresini üzerine aldı.⁴

Abbâsîler zamanında Rey'in de içinde bulunduğu Cibâl bölgesi, Emevîlere nisbeten daha istikrarlı bir durumdaydı. Bu dönemde şehirde yaşanan en önemli gelişme 158 (775) yılında Mehdî'nin Muhammediye'yi inşa ettirmesidir. Bu tarihten itibaren Rey, Muhammediye olarak anılmaya başlayacak ve sikkelerde bu şekilde geçecektir. Aynı zamanda halife yeni şehrin etrafına bir de sur yaptırmış, tuğladan inşa edilmiş bu sur, bir de hendek ile çevrelenmiştir. Rey halkı duvarın iç kısmındaki bölüme İç Şehir (el-Medinetu'd-Dâhile); duvarın ötesine de Dış Şehir (el-Medinetu'l-Hârice) adını verdiler.⁵

Mehdî'nin oğlu Hârûn Reşîd, 145 (763) veya 149 (766) yılında Rey'de dünyaya geldi.⁶ Hilafeti sırasında şehirde meydana gelen karışıklıklar nedeniyle 189 (805) ve 193 (808) yıllarında iki defa Rey'e geldi ve ilk seferinde şehirde

³ Rocco Rante, *Rayy: From Its Origins to the Mongol Invasion: an Archaeological and Historiographical Study*, Leiden 2014, s. 16.

⁴ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Tarih-i Taberî (Tarihü'l-Rusul ve'l-Mülûk)*, Tahkîk Muhammed Ebûlfaiz İbrahim, C. VII, Dâru't-Turâs, Beyrut 1387, s. 508; İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Tarih*, çev. Yunus Apaydın, C. V, İstanbul 1986, s. 412.

⁵ Ya'kûbî, Ahmed b. İshâk, *Kitâbü'l-Büldân*, tahkik Muhammed Emin Zanâvî, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1422, s. 90; Türkçe trc., *Ülkeler Kitabı*, çev. Murat Ağarı, İstanbul 2002, s. 57; Zekerîyyâ Kazvînî, Zekerîyyâ b. Muhammed, *Asâri'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, Dâru Sâdr, Beyrut 1998, s. 375; *Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kısas*, Tashih Melikü's-Şuerâ Behâr, Kelâle-i Hâver, s. 43; Yâkût el-Hamevî, Şihâbeddin Yakut b. Abdullah el-Rûmî, *Müşterek-i Yâkût Hamevî*, çev. Muhammed Pervîn Gonâbâdî, Emîr Kebîr, Tahran 1362, s. 167; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, C. III, s. 118; Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 311/Türkçe trc., s. 364; İbn Fakîh, a.g.e., s. 537; Kudâme b. Ca'fer, a.g.e., s. 375.

⁶ Taberî, a.g.e., C. VIII, s. 230; İbn Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed, *Tecâribü'l-Ümem*, tahkik Ebû'l-Kâsım İmâmî, C. III, Suroş, Tahran 1379, s. 503; İbnü'l-Cevzî, Cemâleddîn Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem ve'l-Mülûk*, tahkik Muhammed Abdülkadir Atâ ve Mustafa Abdülkadir Atâ, C. VIII, Beyrut 1412, s. 318; İbnü'l-Verdî, Zeyneddîn Ömer b. Muzaffer b. Ebî'l-Fevâris, *Tarihu İbnü'l-Verdî*, C. I, Beyrut 1417, s. 194.

yaklaşık dört ay kaldı.⁷ Onun ölümünden sonra yerine geçen Emîn ve Me'mûn arasında meydana gelen mücadelelerden en çok etkilenen şehirlerden biri de Rey oldu. Bu tarihten Büveyhîler'in hâkimiyetine kadar genellikle Rey'de siyasi sıkıntılar baş gösterdi.

IX. yüzyılın ikinci yarısında Rey, depremler nedeniyle oldukça zarar gördü. 241 (855-56) ve 249 (863-64) yıllarında şehirde meydana gelen depremlerde birçok ev yıkıldı ve çok sayıda insan öldü.⁸ Öte yandan şehir Abbâsî hilâfetine IX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren iyice zayıflamasından sonra mahallî hükümdarlıkların rekabet alanı haline geldi ve bu dönemde Taberistân'a hâkim olan Zeydîlerin Tâhirîler ve Abbâsîlerle giriştikleri çatışmaların ortasında kaldı. Halife Mu'tazîd-Billâh, Rey'i kontrol altında tutmak amacıyla Rey valiliğine oğlu Müktefî-Billâh'ı tayin etti (281/894).⁹

1. Sâ mânîler Dönemi

IX. yüzyılda Mâverâünnehir ve Horasan'da kurulan Sâ mânîler¹⁰, X. yüzyılın başlarından itibaren Rey'e müdahale etmeye başladılar. Zira 289 (902) yılında şehir halkı, Rey valisi Aldatmış et-Türkî'nin suiistimalleri üzerine İsmâil b. Ahmed es-Sâ mânî tarafından Taberistân valiliğine tayin edilmiş bulunan Muhammed b. Hârûn'a mektup yazarak onu Rey'e davet etmişti. Muhammed, bu esnada İsmâil b. Ahmed es-Sâ mânî'nin emrinden çıkmış bulunuyordu. Rey önüne geldiği zaman vali Aldatmış et-Türkî kendisine karşı çıktıysa da mağlûp oldu ve Recep 289 (Temmuz 902) tarihinde şehir ele geçirildi.¹¹ Ancak Muhammed b. Hârûn'un Rey hâkimiyeti uzun sürmedi. Çünkü aynı yıl İsmail b. Ahmed es-Sâ mânî, kendine isyan eden Muhammed üzerine harekete geçti ve

⁷ Ya'kûbî, Ahmed b. İshâk, *Tarihü'l-Ya'kûbî*, C. II, Dâru Sâdr, Beyrut y.y., s. 425; İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Tarih*, çev. Abdullah Köşe, C. VI, İstanbul 1991, s. 173-74.

⁸ İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça, C. VII, İstanbul 1991, s. 73, 110.

⁹ V. Minorsky ve [C. E. Bosworth], "al-Rayy", *EP*, Vol. VIII, 1995, s. 471; V. Minorsky, "Rey", *İA*, C. IX, İstanbul 1964, s. 722; Özgüdenli, a.g.m., s. 40.

¹⁰ Sâ mânîlerin menşei hakkında İran ve Türk asıllı olduklarını konusunu tartışan Aydın Usta, hanedanın Türk asıllı olması ihtimalinin daha fazla olduğunu belirtir. Bkz. Aydın Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni: Sâ mânîler*, İstanbul 2013, s. 55-73; Aydın Usta, "Sâ mânîler", *DİA*, C. XXXVI, İstanbul 2009, s. 64.

¹¹ Gerdîzî, Ebî Said Abdülhayy b. el-Dahhâk b. Mahmûd, *Zeynü'l-Ahbâr*, Tashih Abdülhayy Habîbî, *Donyâ-yi Ketâb*, Tahran 1363, s. 323; İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed, *Tarihu İbn Haldûn (el-İber)*, Tahkik Halil Şehâde ve Süheyl Zekkâr, C. III, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1421, s. 442; Taberî, a.g.e., C. X, s. 93; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. VII, s. 430-31.

Rey'e gelerek onu şehirden uzaklaştırdı.¹² Abbâsîlerin gittikçe güç kaybetmeye devam etmesine eş zamanlı olarak bu esnada Sâmânîler gittikçe güçleniyordu. Bu durumu bilen Halife el-Müktefî, Horâsân bölgesine ek olarak Rey, Kazvîn ve Zencân şehirlerini İsmâil b. Ahmed es-Sâmânî'ye ikta etti ve onun ölümünden sonra bu yerlerin oğlu Ahmed'e geçmesini bildirdi.¹³ Rey'in Sâmânî hâkimiyetine geçmesi ile birlikte İslâm fetihlerinden beri şehirdeki Arap hâkimiyetinin yerini başka bir hanedan almış oldu. Şehir her ne kadar Abbâsî idaresi altında gözüксе de fiilen Sâmânîler tarafından yönetiliyordu.

İsmâil b. Ahmed es-Sâmânî, Rey şehrinin idaresini yeğeni Ebû Sâlih Mansûr b. İshâk'a verdi ve Mansûr, 290 (903) yılında şehre gelerek idareyi eline aldı. Mansûr'un idaresi sırasında Reyli meşhur İslâm hekim ve filozoflarından Zekeriyâ er-Râzî, *et-Tıbbü'l-Mansûrî* isimli eserini Mansûr adına kaleme aldı. Mansûr, vücut sağlığının ahlâkî olgunlukla tamamlanması gerektiğini hatırlatarak kendisinden bir de ahlâk kitabı yazmasını ve ona *et-Tıbbü'r-Rûhânî* adını vermesini istedi.¹⁴

Rey'deki Sâmânî idaresi bu dönemde istikrarsız bir seyir takip etti. İsmâil b. Ahmed es-Sâmânî'nin ölümünden sonra yerine oğlu Ebû Nasr Ahmed b. İsmâil geçti. Ebû Nasr Ahmed, 296 (907-908) tarihinde Rey'e geldi, burada üç ay kaldı ve Ebû Abdullah b. Müslim'i şehrin idarecisi olarak atadıktan sonra Rey'den ayrıldı. Ancak İbn Müslim'in Rey idaresi üç ay sürdü. Ebû Nasr Ahmed, daha sonra şehrin idaresini Sa'lûk lakaplı Muhammed b. Ali b. Hüseyin el-Merverûdî'ye verdi. Sa'lûk bu görevi Ebû Nasr Ahmed'in ölümüne kadar sürdürdü ve onun ölümünden sonra Rey valiliğinden azledildi. Daha sonra Halife Muktedir'den ağır vergiler karşılığında Rey'in idaresini yeniden kendisine vermesini talep eden Sa'lûk'a bu sırada Nasr el-Hâcib yardım ediyordu. Bunun üzerine halife istemeyerek de olsa Rey valiliğini yeniden Sa'lûk'a verdi. Ancak Rey valiliği karşılığında ağır vergiler ödemeyi taahhüt eden Sa'lûk bunları ödeyemeyince halka zulmetmeye başladı.¹⁵ Rey şehrinde kuvvetli bir idarecinin bulunmaması ve şehrin sürekli olarak el değiştirmesi şehirde yaşanan problemlerin başlıca sebebini teşkil etmekteydi.

¹² İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil bin Şihâbüddîn Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, çev. Mehmet Keskin, C. XI, İstanbul 1994, s. 172; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. VII, s. 435.

¹³ Gerdîzî, a.g.e., s. 324; Taberî, a.g.e., C. X, s. 97.

¹⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, C. III, s. 116; Mahmut Kaya, "Ebû Bekir Râzî", *DİA*, C. XXXIV, İstanbul 2007, s. 481.

¹⁵ İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça, C. VIII, İstanbul 1991, s. 87.

Bu gelişmeler yaşanırken şehri ele geçirmek isteyen kişilerden biri de Sâcoğullarından Yusuf b. Ebî Sâc idi. 304 (916-917) yılında Yusuf b. Ebî Sâc, halifenin kendisine Rey'i verdiği dair sahte bir belge çıkartarak Rey üzerine yürüdü. Bunu haber alan Sa'lûk, korkuya kapılarak Horâsân'a gitti. Rey'e gelerek şehri ele geçiren Yusuf, bunu müteakiben Kazvîn, Zencân ve Ebher şehirlerine de hâkim oldu. Böylelikle Rey, Sâ mânî idaresinden Sâcoğulları yönetimine girdi. Ancak bu tarihten itibaren şehirde uzun yıllar devam edecek bir karışıklık dönemi başladı. Yusuf b. Ebî Sâc'ın hile ile Rey ve çevresine hâkim olmasına kızan Halife Muktedir, Hakan el-Muflihî komutasındaki bir orduyu 305 (917-918) yılında onun üzerine gönderdi. Ancak Abbâsî ordusu Yusuf b. Ebî Sâc ile yaptığı muharebede mağlup oldu ve Yusuf onların bir kısmını esir alarak Rey'e götürdü. Yaşanan mağlûbiyetten sonra Hâlîfe, bu defa Mu'nîs el-Hâdim'i kalabalık bir orduyla Yusuf üzerine gönderdi. Bu esnada Yusuf, Halîfe'ye bir mektup yazarak onun rızasını almaya çalışıyordu. Rey ile civarının kendisine verilmesi karşılığında her yıl bütün askerlerin ihtiyaçlarını giderdikten sonra 700.000 dinar göndermeyi taahhüt etmesine rağmen halife yapılan teklifi kabul etmedi. Bundan dolayı Yusuf, Rey'in haracını topladıktan sonra şehri tahrip ederek Rey'den ayrıldı. Yusuf'un çekilmesinden sonra Halîfe el-Muktedir, Rey, Kazvîn ve Ebher şehirlerini Vasîf el-Bektimurî'ye verdi.¹⁶

Rey'den ayrılmasına ve Abbâsîlerle arasında problem bulunmasına rağmen Yusuf b. Ebî Sâc, daha evvel idare ettiği yerlerin kendisine ikta edilmesi için halifeye müracaatta bulundu. Vezîr İbnü'l-Furât, bu talebi olumlu karşılmasına rağmen diğer bazı devlet adamları buna karşı çıktı. Nihayet Halife el-Muktedir, bizzat Yûsuf b. Ebî Sâc'ın gelip huzuruna varması ve itaatini bildirmesi şartıyla isteğine olumlu cevap vereceğini söyledi. Ancak Yusuf, bunun tehlikeli olacağını düşündüğü için Mu'nîs el-Hâdim ile savaşmayı göze aldı. Ardından Mu'nîs ile Yusuf arasında meydana gelen ilk mücadeleyi Yusuf kazandı ve aldığı esirleri Erdebil'e götürdü. Yusuf karşısında mağlup olan Mu'nîs el-Hâdim, onunla yeniden savaşmak için Zencân'da asker toplamaya başladı. Bu sırada Yusuf, Mu'nîs'le mektuplaşarak onunla barış yapmayı teklif etti; ancak halife bunu onaylamadı. Muharrem 307 (Haziran 919) tarihinde oluşturulan kalabalık bir ordu Mu'nîs'in yardımına gönderildi ve Mu'nîs aldığı bu destekle Yûsuf'un

¹⁶ İbn Miskeveyh, Ali b. Ahmed b. Muhammed, *Tecâribü'l-Ümem*, yay. haz. Mehmet Şeker vd., çev. Kivameddin Burslan, Ankara 2016, s. 46-47; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. VIII, s. 87-88; Ali İpek, "Sâcoğulları", *DİA*, C. XXXV, İstanbul 2008, s. 365.

üzerine yürüyerek onunla Erdebil kapısında savaşa tutuştu. Yapılan savaşta bu kez Yusuf mağlup oldu, esir alınarak Bağdâd'a götürüldü ve hapse atıldı.¹⁷

Halife daha sonra Ali b. Vehsûzân'a Rey, Demâvend, Kazvîn, Ebher ve Zencân; Ahmed b. Ali b. Sa'lûk'a ise İsfahân, Kum, Kâşân, ve Sâve şehirlerinin idaresini verdi. Ancak Rey'deki karışıklıklar bu dönemde daha da arttı. Ali b. Vehsûzân'ın idaresi çok uzun sürmedi. Çünkü amcası Ahmed b. Müsafir, bu esnada Kazvîn'de bulunan Vehsûzân'ı öldürdü. Bu sebeple Ali b. Vehsûzân yerine, yeniden Vasîf el-Bektimurî tayin edildi. Ancak Rey'deki olaylar bunlarla sınırlı kalmadı. Bu sırada Kum şehrinde bulunan Ahmed b. Ali b. Sa'lûk, karışıklıklardan yararlanarak Rey'i ele geçirmek amacıyla Kum'dan Rey'e geldi. Bundan dolayı Nihâr es-Sağîr ve Vasîf el-Bektimurî, Ahmed'i engellemek için Rey kapısında onunla karşı karşıya geldi. Ancak Ahmed her ikisini de mağlup ederek Rey'i ele geçirdi. Ardından Nasr el-Hâcib'e mektup yazarak halife ile arasının düzeltilmesini istedi. Nasr el-Hâcib'in kendisine bu konuda yardımcı olması ile birlikte, halife Ahmed'i Rey valiliğinde bıraktı. Ayrıca her yıl Bağdâd'a 160.000 dinar göndermesi karşılığında Demâvend, Kazvîn, Zencân ve Ebher şehirlerinin idaresi de kendisine verildi.¹⁸ İbn Fadlan, 309 (921) yılında İdil Bulgarlarına yaptığı sefer sırasında Rey şehrine uğradıklarını ve Ahmed b. Ali b. Sa'lûk'u on bir gün beklediklerini belirtmektedir.¹⁹

Ahmed b. Ali b. Sa'lûk'un, Halife Muktedir'in itaatinden çıkıp isyan etmesi nedeniyle 310 (922-923) yılında, Munis el-Hâdim'in araya girmesiyle Yusuf b. Ebî Sâc hapisten çıkarıldı. Halife Muktedir, Rey, Kazvîn, Ebher, Zencân şehirlerinin yanı sıra ve Azerbaycan vilayetlerinin idaresini de Yusuf'a verdi.²⁰ Ancak Ahmed b. Ali Sa'lûk, halifenin kararını kabul etmedi. Bunun üzerine Yusuf, 311 (924) yılında Rey'e gelerek Ahmed b. Ali Sa'lûk ile savaştı. Savaşta yenilen Ahmed'in kesilen başı Bağdâd'a gönderildi (Zilkade 311/Mart 924) ve Yusuf, Zilhicce 311 (Nisan 924) tarihinde yeniden Rey'e hâkim oldu. 313 (Nisan 925) yılı başına kadar şehirde kalan Yusuf, kölesi Müflih'i şehirde bırakarak Hemedân'a çekildi. Fakat Müflih'in şehirdeki idaresini kabul etmeyen Rey halkı, onu Rey'den çıkardı. Müflih'in Yusuf'un yanına giderek durumu anlatmasından sonra Yusuf, Cemaziyelahir 313 (Ağustos-Eylül 925) tarihinde Rey'e dönerek şehri yeniden hâkimiyeti altına aldı.²¹

¹⁷ İbn Miskeveyh, a.g.e., s. 47-50; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. VIII, s. 88-89.

¹⁸ İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. VIII, s. 89-90; İbn Miskeveyh, a.g.e., s. 50-52.

¹⁹ İbn Fadlan, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2010, s. 3.

²⁰ İbn Miskeveyh, a.g.e., s. 80-81; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. VIII, s. 116.

²¹ İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. VIII, s. 122-23.

Halife Muktedir bu sırada ortaya çıkan Karmatî tehlikesini bertaraf etmesi için Yusuf'u Vâsıt'a çağırdı. Bu esnada Yusuf'un gulamlarından Fâtık, Muktedir ile anlaşmazlığa düşerek 313 (925-926) yılında Rey'i ele geçirdi. Bunun üzerine Muktedir, Nasr b. Ahmed Sâ mânî'ye mektup göndererek Rey'e gitmesini ve Fâtık'ı Rey'den uzaklaştırmasını bildirdi. Nasr, 314 (926) yılı başlarında Rey üzerine yürüyünce Fâtık kaçtı ve Nasr, Cemaziyelahir 314 (Temmuz-Ağustos 926) tarihinde Rey'e girdi. Şehirde iki ay kalan Nasr, Sîmcûr Devâtî'yi vali olarak bırakarak geri döndü. Buhara'ya vardığı zaman Sîmcûr'u çağırdı ve onun yerine Muhammed b. Ali Sa'lûk'u gönderdi. Sa'lûk, Şaban 316 (Eylül 928) yılında kadar burada hizmet etti. Aynı yıl hastalanan Sa'lûk, bu esnada kendisine küçük daî denilen Hasan b. Kâsım b. Ali Hasanî ve Mâkân b. Kâkî'yi Taberistân'dan Rey'e davet ederek şehrin idaresini onlara vereceğini bildirdi. Daha sonra Horâsân'a gitmek için yola çıktı ve Damgan'a vardığı zaman vefat etti.²² Muhammed b. Ali Sa'lûk'un Hasan b. Kâsım ve Mâkân Kâkî'yi şehre davet etmesi üzerine bu tarihten itibaren şehirde Deylemlî nüfus artmaya başladı.

Büyük bir ordu ile Gılan ve Deylem'den Rey'e gelerek Sâ mânî askerlerini buradan uzaklaştıran Hasan b. Kâsım, Rey dışında Kazvîn, Zencân ve Kum şehirlerini de ele geçirdi. Halife Muktedir, Nasr b. Ahmed b. İsmail Sâ mânî'ye uyarıcı bir mektup göndererek onu suçladı. Bundan dolayı Nasr, Hasan b. Kâsım ve Mâkân b. Kâkî ile savaşması için Esfâr b. Şîreveyh'i büyük bir ordu ile gönderdi.²³ Bu sırada Esfâr'ın yanında bulunan Merdâvîc b. Zîyar, Hasan b. Kâsım'ı Âmul şehrinde öldürdü. Mâkân b. Kâkî ise Rey'de mağlup edildi ve Esfâr, Rey, Taberistân ve Kazvîn'i ele geçirerek Emir Nasr adına hutbe okuttu. Ancak kısa bir süre sonra Halife Muktedir'e muhalefet etmeye başlayan Esfâr b. Şîreveyh, aynı zamanda Emir Nasr'a karşı isyan etti. Onun bu hareketinden dolayı Emir Nasr, 317 (929-930) yılında Rey'e gitmek için yola çıktı. Bu esnada iki taraf arasında elçiler gidip gelmekteydi. Emir Nasr, Nişabur'a vardığı zaman Esfâr'ın haraç ödemesi karşılığında iki taraf arasında sulh yapıldı ve Rey, Esfâr'ın elinde kalmaya devam etti.²⁴

Esfâr, durumunu iyice güçlendirdikten sonra, Rey ve Kazvîn'de halktan ağır vergiler almaya ve halka zulmetmeye başladı. Özellikle Kazvîn'de adamının öldürülmesinden dolayı çok sayıda insanı katletti. Daha da ileri giderek İslâmî

²² Hândmîr, Gıyâseddîn b. Humâmeddîn, *Habîbü's-Siyer fî Ahbâr-i Efrâdü'l-Beşer*, tashih Muhammed Debîr Siyâkî, C. II, Tahran 1362, s. 358; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. VIII, s. 140.

²³ Mesûdî, Ebî'l-Hasan Ali b. el-Hüseyn b. Ali, *Mürûcû'z-Zeheb ve Meâ'dini'l-Cevher*, tahkîk Esed Dâğîr, C. IV, Dârü'l-Hicre, Kum 1409, s. 279; Mar'aşî, Zahîreddîn b. Nasîreddîn, *Tarih-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân*, Tahran 1361, s. 292.

²⁴ Hüseyin Kerîmân, *Rey-i Bâstân*, C. II, Tahran 1349, s. 148.

değerler ile de alay etmeye başladı.²⁵ Ancak onun bu davranışları çevresindeki birçok kişiyi rahatsız etti. Esfâr'ın ileri gelen kumandanları arasında büyük şahsiyetlerden olan Merdâvîc b. Ziyâr, bu hareketlerinden dolayı onunla anlaşmazlığa düştü. Birçok kişiyle anlaştıktan sonra Zencân'a giderek mücadele için hazırlanmaya başladı ve iyice güçlendikten sonra Kazvîn'de bulunan Esfâr'a saldırdı. Merdâvîc'e karşı koyamayacağını anlayan Esfâr, Rey'e kaçmasına rağmen şehirde duramadı. Merdâvîc, o sıralarda Taberistân'da bulunan Mâkân b. Kâkî'ye mektup yazarak yardım istedi. Nihayet Esfâr, Tâlekân'da yakalanarak ortadan kaldırıldı (319/931-932).²⁶

2. Ziyârîler Dönemi

Esfâr'ın ortadan kaldırılmasından sonra Rey'e Ziyârîler hanedanından Merdâvîc b. Ziyâr hâkim oldu. Merdâvîc, halka çok fazla ihsanda bulununca Gilan ve Deylem'den çok sayıda insan onun etrafında toplandı. Başka şehirlerden de çok sayıda insanın ona katılması ile birlikte büyük bir ordu teşkil ederek iktidarını daha da sağlamlaştırdı. Bu esnada Mâkân b. Kâkî, Horâsân'dan Rey'e gelerek onunla barıştı. Merdâvîc, önde gelen adamlarını Kum, İsfahân, Hemedân ve Zencân üzerine göndererek buraları itaat altına aldı. Ancak Hemedân'da yeğenin öldürülmesinden dolayı Rey'den Hemedân'a giderek şehirde büyük bir katliamda bulundu.²⁷

Merdâvîc'in Rey'in doğusunda Cîlâbâd (جیل آباد) denilen yerleşim yerini inşa ettirdi. Ebû Dülef, burası için *"Rey'in doğu tarafında Merdâvîc tarafından yaptırılmış olan Cîlâbâd diye bir yer vardır. Orada güzel balkonlar, yüksek sütunlar, havuzlar ve gezilecek çok güzel yerler vardır"* demektedir.²⁸ Yâkût ise, Ebû Dülef'e benzer ifadeler kullanarak *"Rey'in doğusunda yer alır. Merdâvîc tarafından yaptırılan göz alıcı binalar, büyük sütunlar, doğal havuzlar bulunur"* diye belirtmiştir.²⁹

²⁵ İbn İsfendiyâr, Muhammed b. Hasan, *Tarih-i Taberistân*, tashih Abbâs İkbâl Âştîyânî, 2. baskı, Pedîde-i Hâver, Tahran 1366, s. 294; Mesûdî, a.g.e., C. IV, s. 281; Hândmîr, a.g.e., C. II, s. 358; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. VIII, s. 161-62; Mar'âşî, a.g.e., s. 71.

²⁶ İbn Miskeveyh, a.g.e., s. 154; İbn İsfendiyâr, a.g.e., s. 294; Mar'âşî, a.g.e., s. 71.

²⁷ Mesûdî, a.g.e., C. IV, s. 283; *Mücmelü't-Tevârîh ve'l-Kısas*, s. 378; Hamdullah Müstevfî Kazvînî, *Tarih-i Güzide*, tashih Abdülhüseyn Nevâî, 3. baskı, Tahran 1364, s. 409; Mar'âşî, a.g.e., s. 71; İbn İsfendiyâr, a.g.e., s. 294; İ'timâdü's-Saltana, Muhammed Hasan Hân, *Tarih-i Muntazam-i Nâsirî*, C. I, Tahran 1367, s. 241.

²⁸ Ebû Dülef, *Sefernâme-i Ebû Dülef der İran*, tashih ve talik V. Minorsky, çev. Seyyid Ebulfazl Tabâtabâyî, Tahran 1354, s. 72-73; Türkçe trc., *İran Seyahatnamesi (10. Yüzyılda Kafkasya'dan Fars Körfezine Yolculuk)*, tercüme ve notlar, Serdar Gündoğdu, İstanbul 2019, s. 101.

²⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, C. II, s. 201.

Rey’de bu esnada Merdâvîc’in kardeşi Veşmgîr ve el-Hüseyn b. Muhammed de görev yapmaktaydı.³⁰ Ancak Merdâvîc geniş yerlere sahip olduktan sonra huyu değışti ve Esfâr gibi halka zulmetmeye başladı. Kendisi için altın bir taht yaptırarak orada oturan Merdâvîc, emirlerini ise kendisinden biraz alçak gümüş bir tahtta oturturdu. Emrinde bulunan Türkleri son derece küçümserdi. Bütün bu sebeplerden dolayı Türkler kendisine karşı nefret duymaya ve onu ortadan kaldırmak için çare aramaya başladılar.³¹

Merdâvîc’in Rey’e hâkim olduğu dönemde Büveyhîler tarih sahnesine çıkmaktaydı. Önceleri Mâkân b. Kâkî’nin emirlerinden olan Büveyh oğulları, daha sonra Mâkân’dan ayrılarak Merdâvîc’in hizmetine girdiler. Fakat daha sonra ona karşı çıkarak Kirman ve Fars’ı ele geçirdiler ve Irak’a gitmek istediler. Bunu duyan Merdâvîc, onları engellemek amacıyla kardeşi Veşmgîr’i Rey’de bırakarak İsfahân’a geldi. Ancak İsfahân’da hamamda bulunduğu sırada içlerinde ileride Abbâsîler’de önemli roller oynayacak Beckem ve Tüzün gibi Türk gulamları tarafından öldürüldü (323/934-935).³²

Merdâvîc öldürüldükten sonra Deylem ve Gılân ileri gelenleri bir araya gelerek o sıralarda Rey’de ikamet etmekte olan Merdâvîc’in kardeşi Veşmgîr’e biat ettiler. Böylelikle Rey’in idaresi Veşmgîr’e geçti. Merdâvîc’in cenazesi İsfahân’dan Rey’e doğru yola çıkarılmış, Rey’de bulunan kardeşi Veşmgîr ve diğer adamları şehirden dört fersahlık bir mesafeye kadar yaya ve yalınayak yürüyüp cenazeyi karşılamışlardı. Rey’de yapılan cenaze merasimlerine çok sayıda kişi katıldı. Merdâvîc’in öldürüldüğü haberi Ahvâz ve civarında bulunan yakın adamlarına ulaşınca onlar ölüm haberini gizlemiş ve Rey’e doğru harekete geçerek kardeşi Veşmgîr’e diğerleri gibi itaat ederek onun emri altında bir araya gelmişlerdi.³³

Merdâvîc öldürüldüğü sırada Büveyhîler’den Ebû Ali Rüküddevle b. Büveyh³⁴ onun yanında rehine olarak bulunuyordu. Merdâvîc’in öldürülmesi üzerine gözaltında bulundurulduğu yerden kurtulmak için nöbetçilere çok

³⁰ İbnü’l-Esîr, a.g.e., C. VIII, s. 223.

³¹ İbn Kesîr, a.g.e., C. XI, s. 274; İbnü’l-Verdî, a.g.e., C. I, s. 251; İbn Miskeveyh, a.g.e., s. 154–55; İbnü’l-Esîr, a.g.e., C. VIII, s. 252.

³² Hamdullah Müstevfî Kazvîni, *Tarih-i Güzîde*, s. 410; İbn Miskeveyh, a.g.e., s. 295; İbnü’l-Esîr, a.g.e., C. VIII, s. 250–51; İbn Kesîr, a.g.e., C. XI, s. 317.

³³ İbn Miskeveyh, a.g.e., 296; İbnü’l-Esîr, a.g.e., C. VIII, s. 252; Hamdullah Müstevfî Kazvîni, *Tarih-i Güzîde*, s. 410.

³⁴ Rüküddevle’nin hayatı ve faaliyetleri için bkz. Ahmet Güner, “Rüküddevle”, *DİA*, C. XXXV, İstanbul 2008, s. 285-286

miktarda para vererek oradan kaçtı.³⁵ Bunu müteakiben Rüknuddevle ve Veşmgîr arasında uzun mücadeleler başladı. Veşmgîr, 327 (938-939) yılında bir orduyu onun elinde bulunan ve kendisinin de ikamet etmekte olduğu İsfahân'a gönderdi. Rüknuddevle'yi İsfahân'dan çıkararak şehre tamamen hâkim olan Veşmgîr'in ordusu, hutbeyi Veşmgîr adına okuttu.³⁶ Bu hadiseden bir yıl sonra 328 (939-940) yılında Rey'e yakın Meşkûye denilen yerde Rüknuddevle ve Veşmgîr arasında büyük bir savaş meydana geldi. Rüknuddevle, savaşın başında Veşmgîr'e büyük bir darbe vurmasına rağmen savaşı Veşmgîr kazandı.³⁷

Sâmânîlerden Emir Nasr b. Ahmed, Muharrem 328 (Ekim-Kasım 939) tarihinde Ebû Ali b. Muhtâc'ı Sâmânîlerin itaatinden çıkan Mâkân b. Kâkî üzerine gönderdi. Bundan dolayı Mâkân, Rey'de bulunan Veşmgîr'e bir mektup yazarak yardım isteyince Veşmgîr, yardım için bir ordu gönderdi. Cürcân'da yaşanan çatışmaların ardından başarısız olan Mâkân, Taberistân'a kaçtıktan sonra Cürcân'ı ele geçiren İbn Muhtâc, Muharrem 329 (Ekim 940) tarihine kadar burada kaldı ve İbrahim b. Sîmcûr Devâtî'yi şehirde bırakarak Rey'e hareket etti. Bu esnada Rey'den Demâvend'e giden Veşmgîr, Mâkân'a elçi göndererek yanına gelmesini istedi ve ardından Mâkân ve Veşmgîr, İshakâbâd'da buluştular. Bu sırada Rüknuddevle ve kardeşi İmadüddeve, İbn Muhtâc'a mektup göndererek onu Veşmgîr'e karşı kışkırttılar ve yardım sözü verdiler. Onlar, Veşmgîr mağlup edilirse İbn Muhtâc'ın burada kalmayarak Horâsân'a geri döneceğini, böylelikle Rey şehrini kolaylıkla ele geçireceklerini umuyorlardı. Tüm bu yaşanan gelişmelerden sonra 21 Rebiülevvel 329 (24 Aralık 940) tarihinde İbn Muhtâc-Rüknuddevle ile Veşmgîr-Mâkân arasında bir savaş meydana geldi. Bu savaşta Mâkân öldü, Veşmgîr Taberistân'a kaçtı ve Rey, İbn Muhtâc'ın eline geçti. Böylelikle şehir, kısa bir süreliğine yeniden Sâmânîlere geçti. Kışa kadar Rey'de kalan İbn Muhtâc, Cibâl'e ordu göndererek Zencân, Ebher, Kazvîn, Kum, Kerec, Hemedân ve Nihâvend'e kadar olan yerleri ele geçirdi. Bu esnada Taberistân'da zor durumda olan Veşmgîr sulh istemiş ve iki taraf arasında anlaşma sağlanmıştı. İbn Muhtâc, Nasr b. Ahmed'in vefat ettiği ve yerine Emir Nuh b. Nasr'ın geçtiği haberini alınca Horâsân'a geri döndü. İbn Muhtâc'ın şehirden ayrılmasını fırsat bilen Veşmgîr, Cürcân'dan Rey'e gelerek şehri ele geçirdi (330/941).³⁸ Ancak bu

³⁵ İbn Kesîr, a.g.e., C. XI, s. 317-18; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. VIII, s. 252; İbn Miskeveyh, a.g.e., s. 296.

³⁶ İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. VIII, s. 303.

³⁷ Hândmîr, a.g.e., C. II, s. 440; İbn İsfendiyâr, a.g.e., s. 296; Mar'âşî, a.g.e., s. 73.

³⁸ Gerdîzî, a.g.e., s. 23; Ebû'l-Fidâ, el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Âlî, *el-Muhtasar fi Ahbârü'l-Beşer*, C. II, Kahire 1325, s. 88; Taberî, a.g.e., C. XI, s. 324; Fasîh-i Hâfî, Ahmed b. Celâlu'd-dîn Muhammed, *Mücmel-i Fasîhî*, tashih Muhammed Ferrûh, C. II, Meşhed 1339, s. 51; Hândmîr, a.g.e., C. II, s. 440; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. VIII, s. 305, 313-14, 331; İbn Miskeveyh, a.g.e., s. 409-11.

sırada oldukça güçsüz bir durumda idi. Bunu bilen Rüküddevle ve İmadüddele, şehri ele geçirmek için harekete geçtiler. Rey üzerine yürüyen Rüküddevle, Veşmgîr ile çarpışmalara girerek onu mağlup etti. Veşmgîr'in aldığı mağlubiyet üzerine Taberistân'a kaçmasından sonra Rey, Rüküddevle'nin eline geçti. Böylece Büveyhîlerin Rey ve Cibâl kolu kurulmuş oldu (331/942-43).³⁹

3. Büveyhîler Dönemi

3.1. Rüküddevle Dönemi

Rey'in Büveyhîler eline geçmesine rağmen şehir üzerinde Sâmânîlerin emelleri bir türlü bitmek bilmiyordu. Emir Nuh b. Nasr, gücünü iyice sağlamlaştırdıktan sonra 333 (944-945) yılında İbn Muhtâc'ı Rey üzerine göndererek şehri Rüküddevle'nin elinden almasını emretti. Rey'in üç fersah uzağında Rüküddevle ile İbn Muhtâc arasında meydana gelen savaşı Rüküddevle kazandı. Bundan dolayı İbn Muhtâc, Safer 333 (Eylül-Ekim 944) tarihinde Nişabur'a geri döndü. Fakat Emir Nuh, Cemaziyelahir 333 (Ocak-Şubat 945) tarihinde İbn Muhtâc'ı yeniden Rey üzerine gönderdi. Bu defa, Sâmânî askerlerinin sayısı daha fazla idi. İbn Muhtâc ile baş edemeyeceğini anlayan Rüküddevle, Rey'i terkettti. Bunun üzerine İbn Muhtâc, Rey ve bütün Cibâl bölgesini ele geçirdi (Ramazan 333/Nisan-Mayıs 945). Ancak bu esnada İbn Muhtâc ile Sâmânî hükümdarı Emir Nuh arasında bir problem ortaya çıktı. Bu nedenle Emir Nuh, İbn Muhtâc'ın Horâsân'dan bağlantısını kesmek için ona Rey'i; buna karşın İbrahim b. Sîmcûr'a Nişabur'u verdi.⁴⁰ Bu sebeple Emir Nuh'a içerleyerek ona muhalefet etmeye başlayan İbn Muhtâc, Horâsân'a gitti. Bu durumu fırsat bilen Rüküddevle, 335 (946-47) yılında yeniden Rey'i ele geçirerek Horâsân askerlerini buradan kovdu. Bu tarihten sonra Büveyhîler daha da güçlü bir hale geldiler. Rüküddevle bu esnada Rey ve Cibâl bölgesinin emîri olarak Rey'de tahtta oturmakta idi.⁴¹

337 (948-49) yılında Azerbaycan hâkimi el-Merzubân Muhammed b. Müsâfir, Rey'de yaşanan karışıklıklardan dolayı şehri ele geçirmek istedi. Bundan dolayı Rüküddevle, el-Merzubân'ın üzerine geldiğini haber alınca derhal kardeşleri İmadüddele ve Muizzüddele'ye haber göndererek yardım istedi ve aldığı yardım ile Kazvîn'e gelerek Merzubân ile savaştı. Bu savaşı kaybederek esir düşen Merzubân, Sumeyrem'e götürülerek hapse atıldı.⁴²

³⁹ Mar'aşî, a.g.e., s. 73-74; İbn İsfendi-yâr, a.g.e., s. 297; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. VIII, s. 331.

⁴⁰ İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. VIII, s. 380-81; Güner, a.g.m., s. 285.

⁴¹ Taberî, a.g.e., C. X, s. 364; İbn Miskeveyh, a.g.e., s. 506; İbn Kesîr, a.g.e., C. XI, s. 372.

⁴² İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. VIII, s. 410-11.

Sâmânîlerden Nuh b. Nasr, devamlı bir surette Rey'i yeniden Sâmânî idaresine almak istiyordu. Bu maksatla, 339 (950-51) yılında kumandanlarından Mansûr b. Karategin'i Nişabur'dan Rey üzerine gönderdi. Rûknüddeve bu esnada Fars'da idi ve Rey'de yerine Ali b. Kâme'yi bırakmıştı. Mansûr ile baş edemeyeceğini anlayan Ali b. Kâme, İsfahan'a kaçmak zorunda kaldı. Ali b. Kâme'nin şehirden ayrılmasından sonra Rey'i ele geçiren Mansûr, askerlerini bütün çevre illere dağıtarak Cibâl bölgesini hâkimiyet altına aldı ve Rûknüddeve'nin buradaki görevlilerini uzaklaştırarak bölgeye tamamen hâkim oldu. Bunun üzerine Rûknüddeve, kardeşi Muizzüddeve'ye mektup yazarak yardım istedi. Muizzüddeve, Hâcib Sebüktekin'i kalabalık bir ordu ile Sâmânî askerleri üzerine gönderdi ve Karmisîn'de Sâmânî askerleri mağlup edildi. Bu hadiseden sonra Mansûr b. Karatekin, emrindeki askerlerle birlikte Rey'den Hemedân'a hareket etti. O sıralarda Hemedân'da bulunan Rûknüddeve ile Mansûr b. Karatekin arasında çeşitli mücadeleler yaşandı. Mansûr b. Karatekin, İsfahân'dan Rey'e döndükten sonra Rebiyülevvel 340 (Ağustos 951) tarihinde Rey'de vefat edince, Horâsân askerleri Rey'i terk ettiler ve ardından Rûknüddeve şehre tekrar hâkim oldu.⁴³

342 (953-54) yılında Veşmgîr, kaybettiği yerleri geri almak için Emir Nuh'tan yardım istedi. Emir Nuh, Horâsân orduları kumandanı İbn Muhtâc'a Veşmgîr ile Rey'e gitmesi için emir verdi. İbn Muhtâc ve Veşmgîr, Rebiyülevvel 342 (Temmuz 953) tarihinde Rey üzerine yöneldiler. Onlarla mücadele edemeyeceğini anlayan Rûknüddeve, Rey'de bulunan Taberek Kalesi'ne sığındı. İbn Muhtâc, aylarca Taberek Kalesini kuşatmasına rağmen bir sonuç elde edemedi. Sâmânî askerlerinin kuşatmadan oldukça yorulmaları ve kış mevsiminin gelmesinden dolayı barış istemek zorunda kaldı. Bununla birlikte Rey'de ölümler çoğalmıştı. Nihayet Rûknüddeve'nin Emir Nuh'a her yıl 200.000 dinar ödemesi ve İbn Muhtâc'ın Horâsân'a dönmesi karşılığında barış anlaşması yapıldı. İbn Muhtâc'ın kendisinden habersiz barış yapmasına oldukça sinirlenen Emir Nuh, kumandanlığı ondan alarak yerine Ebû Sad Bekr b. Mâlik'i atadı. Öte yandan Rûknüddeve, İbn Muhtâc'ın Rey'den ayrılmasından sonra Veşmgîr üzerine yürüyerek onu mağlup etti. Veşmgîr bu mağlubiyetten sonra İsfârâyîn'e kaçtı ve Rûknüddeve, Taberistân'ı ele geçirdi.⁴⁴

⁴³ Mîrhând, Hamîdüddin Muhammed b. Hândşâh b. Mahmud el-Belhî, *Ravzatü's-Safâ fî Sîret el-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, tashih Cemşid Kiyânfer, C. IV/1, Tahran 1380, s. 2838; Hamdullah Müstevfî Kazvîni, *Tarih-i Güzide*, s. 411; İbn Miskeveyh, a.g.e., s. 520, 534-37; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. VIII, s. 417-19, 423-24.

⁴⁴ Gerdîzî, a.g.e., s. 348; Hândmîr, a.g.e., C. II, s. 362; Mar'aşî, a.g.e., s. 77; Taberî, a.g.e., C. X, s. 377; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. VIII, s. 434-35; İbn Miskeveyh, a.g.e., s. 549-51.

Rebiülahir 343 (Ağustos 954) tarihinde vefat eden Emir Nuh b. Nasr'ın yerine oğlu Abdülmelik geçti. Rey konusunda babasının siyasetini devam ettiren Abdülmelik, bu amaçla Horâsân orduları kumandanı Ebû Sad Bekr b. Mâlik'i 344 (955) yılında Rey üzerine gönderdi. Bunu haber alan Rüknu'ddevle, kardeşi Muizzü'ddevle'den yardım istedi. İki taraf arasında yaşanan çatışmalardan sonra Rüknu'ddevle, Ebû Sad Bekr b. Mâlik'e mektup yazarak barış istedi. Ardından Rüknu'ddevle'nin bir miktar haraç ödemesi ve buna karşılık Rey ve Cibâl bölgesinin elinde kalması şartıyla barış yapıldı.⁴⁵

Rüknu'ddevle döneminde Rey'de yaşanan bazı doğal afet ve hastalıklar nedeniyle çok sayıda insan öldü. 344 (955-56) yılında şehirde meydana gelen büyük bir veba salgınından dolayı çok sayıda insan hayatını kaybetti. Bu hastalıktan vefat edenlerden biri de İbn Muhtâc idi. Zilhicce 346 (Şubat 958) tarihinde Rey ve etrafında yaşanan büyük bir depremde şehrin büyük bir bölümü harabeye döndü ve çok sayıda insan yaşamını yitirdi.⁴⁶

Ramazan 355 (Eylül 966) tarihinde Rey, yeni bir tehdit ile karşı karşıya kaldı. Horâsân'dan yirmi bin civarında bir gâzî kitlesi gaza maksadıyla yola koyuldular. Her ne kadar Vezir Ebû'l-Fazl b. el-Âmid, Rüknu'ddevle'yi gaziler konusunda uyarsa da o, aldırış etmedi. Horâsânlılar, Rey'e geldiklerinde gaza maksadıyla bölgenin bütün haracını talep ettiler. Deylemlilere küfrederek halkın mallarına el koymaya başladılar ve bu yüzden şehir halkı ve Deylemliler ile çatışmaya girdiler. Daha sonra şehri ve İbnü'l-Âmid'in sarayını yağmalayarak onu yaraladılar. Rüknu'ddevle, yanında bulunan az sayıda asker ile birlikte onlarla çatışmaya girmesine rağmen mağlup oldu. Ardından Horâsânlılara iltifatlarda bulunarak Rey'den gitmelerini bekledi; fakat Horâsânlılar bir araya gelerek şehri ele geçirmeye çalıştılar. Savaşmaktan başka bir çare görmeyen Rüknu'ddevle, nihayet Horâsânlılar üzerine saldırarak onları mağlup etti. Bu galibiyetin ardından Horâsânlılar Rey'den kovuldu ve böylelikle şehir büyük bir tehlike atlattı.⁴⁷

⁴⁵ Aybek ed-Devâdarî, Ebî Bekr bin Abdullah, *Kenzü'd-Dürrer ve Câmiü'l-Gurer*, tahkik Dorotia Krafolski, C. V, Kahire 1391, s. 400; Mîrhând, a.g.e., C. IV/1, s. 2841-42; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. VIII, s. 441-422.

⁴⁶ İbn Tağribirdî, Cemâleddîn Ebû'l-Mehâsin, *en-Nücûmu'z-Zâhire fî Mülûk-i Mısır ve'l-Kâhire*, C. III, Vezâretü's-Sekâfe ve'l-İrşâdü'l-Kavmî Dârü'l-Kütüb, Kahire y.y., s. 313; Zehebî, Şemseddîn Muhammed bin Ahmed bin Osman, *Tarihü'l-İslâm ve Vefâyat el-Meşâhîr ve'l-Âlâm*, tahkik Ömer Abdusselâm Tedmürî, C. XXV, Beyrut 1413, s. 219; İbnü'l-Verdî, a.g.e., C. I, s. 276; İbn Kesîr, a.g.e., C. XI, s. 398; İbn Miskeveyh, a.g.e., s. 556, 562; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. VIII, s. 443, 450.

⁴⁷ Muhammed Mahmûdpûr-Muhammed Hüseyin Muhammedî, "Rey", *Dâneşnâme-i Cihân-i İslâm*, C. XXI, Tahran 1395, s. 5; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. VIII, s. 490-92; İbn Miskeveyh, a.g.e., s. 611 vd.

Bu olaylar yaşanırken Ziyâîlerden Veşmgîr, kaybettiği yerleri Rükñüddeve'nin elinden almak için çaba gösteriyordu. Bu amaçla 356 (966-67) yılında Sâmânîler hükümdarı Mansur b. Nuh'tan yardım istedi. Mansur, İbrahim b. Sîmcûr Devâtî'yi Veşmgîr'e yardım etmesi için Rey üzerine gönderdi. Rükñüddeve bunu öğrendiği zaman oğlu Adudüddeve ve yeğeni İzzüddeve'den yardım istedi. Ancak Sîmcûr ve Veşmgîr, Cürcân'da bir araya geldikleri zaman bir yabani domuz Veşmgîr'in atına saldırarak onun ölümüne sebep oldu. Bu hadiseden sonra Rey üzerine yürümekten vazgeçen Sîmcûr, Nişabur'a geri döndü. Veşmgîr'in ölümünden sonra yerine geçen oğlu Bîsütûn, Rükñüddeve ile başa çıkamayacağını bildiği için ona bir mektup göndererek barış istedi. Bu teklifi kabul eden Rükñüddeve, onunla anlaştı.⁴⁸

Bu anlaşmadan sonra Rey'de bir müddet sükûnet ve huzur dönemi yaşandı. Bu dönemde Büveyhîler ile Sâmânîler herhangi bir mücadele içine girmediler. Rükñüddeve döneminde Rey, Büveyhîlerin Cibâl kolunun baş şehri idi.⁴⁹ Ölümünden kısa bir süre önce hastalanan Rükñüddeve, Rey'den İsfahân'a giderek hâkim olduğu yerleri oğulları arasında paylaştırdı. Fars, Kirman ve Ahvaz şehirlerinin idaresini Aduddüddeve'ye; Rey, Hemedân, Kazvîn, Ebher, Zencân, Save, Âve, Kürdistan ve Taberistân'ı Fahrüddeve'ye; Yezd, İsfahân, Kum, Kâşân ve diğer bazı şehirleri Müeyyedüddeve'ye verdi. Ancak bazı kaynaklarda Rey şehrinin Müeyyedüddeve'ye verildiği belirtilir.⁵⁰ Cibâl bölgesinin esas itibarıyla Fahrüddeve ve Müeyyedüddeve arasında paylaştırıldığı görülmektedir. Bununla birlikte Rükñüddeve, Fahrüddeve ve Müeyyedüddeve'den Aduddüddeve'ye itaat etmelerini istedi. Daha sonra İsfahân'dan Rey'e gelen Rükñüddeve, 25 Muharrem 366 (23 Eylül 976) tarihinde vefat etti ve Rey'de defnedildi.⁵¹

3.2. Fahrüddeve Dönemi

Rükñüddeve'nin ölümünden sonra Büveyhîler arasında hanedan içi mücadeleler başladı. Babasının paylaşımından memnun olmayan Fahrüddeve,

⁴⁸ Gerdîzî, a.g.e., 357-58; Mîrhând, a.g.e., C. IV/1, s. 2844-45; Hândmîr, a.g.e., C. II, s. 363; Mar'aşî, a.g.e., s. 78; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. VIII, s. 497-98; İbn Miskeveyh, a.g.e., s. 621-22.

⁴⁹ İbn Havkal, Muhammed b. Havkal, *Kitâbu Sûretü'l-Arz*, C. II, Dâru Sâdr, Beyrut 1938, s. 373.

⁵⁰ Sibt İbnü'l Cevzî, Şemseddin Ebu'l-Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu, *Mirâtü'z-Zaman fî Tarihü'l-Âyân*, Tahkik İbrahim Ez-Zeybek, C. XVII, Dimaşk 1434, s. 479; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., C. XIV, s. 243; Taberî, a.g.e., C. XI, s. 449; Zehebî, a.g.e., C. XXVI, s. 261; İbn Kesîr, a.g.e., C. XI, s. 479.

⁵¹ Reşîdüddîn Fazlullah Hemedânî, *Câmiü't-Tevârih (Tarih-i İran-i İslâm)*, tashih Muhammed Rûşen, C. II, Tahran 1392, s. 1410; Gerdîzî, a.g.e., s. 360; Hamdullah Müstevfî Kazvînî, *Tarih-i Güzide*, s. 412; Mîrhând, a.g.e., C. IV/1, s. 2983; Fasîh-i Hâfî, a.g.e., C. II, s. 80; Hândmîr, a.g.e., C. II, s. 425; Kadî Ahmed Tetevî ve Asîf Hân Kazvînî, *Tarih-i Elfi*, tashih Gulâmrzâ Tabâtabâyî Mecid, C. I, Tahran 1382, s. 301; Ebû'l-Fidâ, a.g.e., C. II, s. 116; İbn Kesîr, a.g.e., C. XI, s. 483.

kardeşinin elindeki İsfahan ve civarındaki yerleri ele geçirmek istiyordu. Bu amaçla amcasının oğlu Bahtiyâr'ın teşvikiyle Berzikân aşireti reisi Hasanveyh b. Hüseyin el-Berzikânî ve Ziyârilardan Kâbûs b. Veşmgîr ile Adudüddевle aleyhine iş birliği yaptı.⁵² Fahrüddевle'nin kendi aleyhine ittifak kurmasına sinirlenen Adudüddевle, 369 (980) yılında onun idaresinde bulunan Hemedân'a yönelerek onu mağlup etti. Bu mağlubiyetin ardından Fahrüddевle, önce Deylem'e, ardından Cürcan'a giderek Kâbûs b. Veşmgîr'e sığındı. Adudüddевle, Hemedân, Rey ve bunun arasında kalan şehirleri ele geçirerek kardeşi Müeyyedüddевle'nin idaresine verdi ve Müeyyedüddевle, Rey'e gelerek idareyi eline aldı. Adudüddевle ve Müeyyedüddевle, Kâbûs'a elçi göndererek Fahrüddевle'yi istediler. Kâbûs'un bu teklifi kabul etmemesi üzerine Adudüddевle, Müeyyedüddевle'yi Kâbûs ve Fahrüddевle üzerine gönderdi. İki taraf arasında yaşanan mücadelelerden sonra, 371 (982) yılında yapılan savaşı Kâbûs ve Fahrüddевle kaybetti.⁵³

Bütün her şeyin Fahrüddевle aleyhinde olmasına rağmen, 372 (982) yılında Adudüddевle; ertesi yıl Müeyyedüddевle vefat etti.⁵⁴ Bunun üzerine Sâhib b. Abbâd, Fahrüddевle'ye mektup yazdı ve Büveyhî önde gelenlerini toplayarak Fahrüddевle'nin tahta çıkarılmasını istedi. Onlar da bu teklifi kabul ederek Fahrüddевle'yi yeni hükümdar olarak seçtiler. Fahrüddевle önce Cürcan'da yeni hükümdar ilan edildi ve ardından Rey'e gelerek tahta oturdu. Bu sırada Fahrüddевle'nin en büyük yardımcısı Vezir Sâhib b. Abbâd idi.⁵⁵ Fahrüddевle

⁵² Pervîn Türkmenî Azer, *Deylemiyân der Gostere-i Târih-i İran (Hükûmetha-yi Mahallî, Âl-i Ziyâr, Âl-i Büye)*, Tahran 1397, s. 116; Abdülkerim Özeydın, "Fahrüddевle", *DİA*, C. XII, İstanbul 1995, s. 98.

⁵³ Utbî, Ebû Nasr Muhammed b. Abdilcebbâr, *Tarih-i Yemînî*, Tashih Ca'fer Şi'âr, çev. Ebû's-Şeref Nâsîh Curfâdakânî, Tahran 1374, s. 48-50; Reşîdüddîn Fazlullah Hemedânî, *Câmiü't-Tevârih (Tarih-i Sâmâniyân ve Büveyhîyân ve Gaznevîyân)*, tashih Muhammed Rûşen, Tahran 1386, s. 23-26; Hamdullah Müstevfî Kazvînî, *Tarih-i Güzîde*, s. 414-16; Mar'aşî, a.g.e., s. 78-79; Hândmîr, a.g.e., C. II, s. 429; İbn Haldûn, a.g.e., C. IV, s. 463; Ebû'l-Fidâ, a.g.e., C. II, s. 122; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. VIII, s. 611-22; İbn Kesîr, a.g.e., C. XI, s. 500.

⁵⁴ Mîrhând, a.g.e., C. IV/1, s. 2996, 2998-99; Fasîh-i Hâfî, a.g.e., C. II, s. 88-89; Hamdullah Müstevfî Kazvînî, *Tarih-i Güzîde*, s. 416-17; Azer, a.g.e., s. 119-20; M. Seligsohn, "Adududdevle", *İA*, C. I, İstanbul 1978, s. 393.

⁵⁵ Rûzrâverî, Ebî Şücâ Muhammed b. el-Hüseyin, *Zeyl-i Tecâribü'l-Ümem*, neşr. H. F. Amedroz ve D.S. Margoliouth, London 1921, s. 93-94; Reşîdüddîn, *Câmiü't-Tevârih (Tarih-i Sâmâniyân ve Büveyhîyân ve Gaznevîyân)*, s. 29; Hândmîr, a.g.e., C. II, s. 429; Mîrhând, a.g.e., C. IV/1, s. 3000; Ebû'l-Fidâ, a.g.e., C. II, s. 123; İbnü'l-Verdî, a.g.e., C. I, s. 295; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., C. XIV, s. 301; Zehebî, a.g.e., C. XXVI, s. 475; İbn Haldûn, a.g.e., C. IV, s. 607; İbn Tağrîbirdî, a.g.e., C. IV, s. 143; İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Tarih*, çev. Abdülkerim Özeydın, C. IX, İstanbul 1991, s. 25, 30; İbn Kesîr, a.g.e., C. XI, s. 545.

döneminde şehirde tecrübeli devlet adamı Sâhib b. Abbâd'ın gayretleri ile önceki dönemlerin aksine huzur ve sükûnet dönemi başladı.

385 (995) yılında Rey'e büyük hizmetlerde bulunan Vezir Sâhib b. Abbâd, Rey'de vefat etti.⁵⁶ Sâhib b. Abbâd'ın vefatından iki yıl sonra Fahrüddeve, Şaban 387 (Ağustos 997) tarihinde kızartılmış et üzerine üzüm yemesinden dolayı bağırsak enfeksiyonuna yakalandı ve Taberek Kalesi'nde vefat etti. Fahrüddeve'nin vefatından sonra Rey'de karışıklıklar çıktı. Deylemlilerin çıkardıkları karışıklıklar yüzünden şehre inmek çok zordu. Ordudaki karışıklıklar giderek arttığı için Fahrüddeve'yi defnetmek mümkün olmadı ve bu yüzden ceset kokuşuncaya kadar kaldıktan sonra defnedildi. Onun ölümünden sonra yerine dört yaşındaki oğlu Mecdüddeve Ebû Tâlib Rüstem geçti.⁵⁷ Fahrüddeve'nin cenazesi Kûmbed-i Fahrüddeve denilen yere defnedildi. Burası Pîşdâdîler zamanında şehir merkezi olan Dez-i Reşkân'ın (Reşkân Kalesi) karşısında bulunuyordu.⁵⁸

Fahrüddeve döneminde Rey'de yapılan en önemli faaliyet Fahrâbâd (فخر آباد) adlı yerleşim yerinin inşa edilmesidir. Yâkût el-Hamevî'ye göre Fahrüddeve, eski Rey harabelerinin bulunduğu Dez-i Reşkân denilen yerde Fahrâbâd'ı inşa ettirmiş ve burada saraylar, hazineler, yeni binalar ve silah depoları yaptırmıştır. Burası iyi bir hava ve yeşillığe sahip, suyu bol ve bahçeleri çok olan bir yerdi.⁵⁹ Diğer taraftan Büveyhîler döneminde Rey'in en dikkat çeken yapıları Sâhib Kâfî İsmail b. Abbâd'ın sarayı ve kütüphanesi, Ali Kâme'nin evi ve Seyyidâbâd Sarayıdır.⁶⁰

SONUÇ

Eski Çağ'da İran'ın en önemli şehirlerinden biri olan Rey, VII. yüzyılda İslâm dininin ortaya çıkışından sonra Müslümanların eline geçti. Emevîler döneminde şehirde bir takım sıkıntı ve huzursuzlukların yaşanmasına rağmen Abbâsîler döneminde daha istikrarlı bir durumdaydı. Şehir, Abbâsî halifesi Muhammed Mehdî zamanında Muhammediyye adını aldı ve uzun yıllar bu isimle anıldı (775). Abbâsîlerin IX. yüzyılın ikinci yarısında iyice zayıflamasından sonra mahalli hükümdarlıkların rekabet alanı haline geldi. X. yüzyılın başlarında iyice

⁵⁶ İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. IX, s. 94; İbn Kesîr, a.g.e., C. XI, s. 535; Mîrhând, a.g.e., C. IV/1, s. 3002.

⁵⁷ Utbî, a.g.e., s. 150; Mîrhând, a.g.e., C. IV/1, s. 3004; *Mücmeliü't-Tevârih ve'l-Kısas*, s. 464; Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahman, *Tarihü'l-Hulefâ*, tahkik Hamdî El-Demirdâş, Mekke 1425, s. 295; Sibt İbnü'l Cevzî, a.g.e., C. XVIII, s. 93; Ebû'l-Fidâ, a.g.e., C. II, s. 133; İbnü'l-Verdî, a.g.e., C. I, s. 304; İbn Haldûn, a.g.e., C. IV, s. 620; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. IX, s. 110; Özeydî, a.g.m., s. 99.

⁵⁸ Evliyaullah Âmulî, *Tarih-i Rûyân*, tashih Menûçehr Sutûde, Bunyâd-ı Ferheng-i İran, Tahran 1348, s. 18-19; İbn İsfendiyâr, a.g.e., s. 61; Mar'aşî, a.g.e., s. 108.

⁵⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, C. IV, s. 238.

⁶⁰ Kerîmân, a.g.e., C. II, s. 166-67.

güçlenen Sâ mânîler, şehre müdahale etmeye başladılar ve ardından şehri ele geçirdiler (289/902). Sâ mânîler, her ne kadar şehri Abbâsî hilafeti adına idare etseler de şehrin gerçek hâkimi durumunda idiler. Böylelikle İslâm fetihlerinden beri şehirdeki Arap hâkimiyetinin yerini başka bir hanedan almış oldu. Rey, yeni bir hanedanın idaresine geçmesine rağmen bu tarihten itibaren şehirde uzun yıllar devam edecek olan bir istikrarsızlık dönemi başladı. Bu dönemde şehrin idarecileri sık sık değişmesi halka oldukça zarar verdi. Şehre hâkim olmak isteyen Sâcoğullarından Yusuf b. Ebî Sâc'ın şehri ele geçirmesi ile birlikte Rey, Sâ mânîlerden Sâcoğulları yönetimi altına girdi. (304/916-17). Ancak şehirde Sâcoğullarının idaresi çok uzun sürmedi ve şehir yeniden Abbâsî idaresine geçti (305/917/18). Bu çatışma döneminde şehrin yöneticilerinin sık sık değişmesi şehirdeki istikrarsızlığı daha da artırdı. Bundan dolayı Abbâsî hilafeti kendileriyle daha önce mücadele eden Yusuf b. Ebî Sâc'a Rey'in idaresini verdi (311/924). Ancak Yusuf'un şehre hâkim olması şehirde yaşanan sıkıntılara çözüm olmadı ve şehirdeki kargaşa devam etti. Bu karışıklık döneminde Rey'de Deylemli nüfus artmaya başladı ve şehre Deylemli bir hânedan olan Ziyârîlerden Merdâvîc b. Ziyâr hâkim oldu (319/931-32). Merdâvîc, idaresi döneminde Rey'in doğusunda Cîlâbâd adlı yerleşim yerini kurdu. Merdâvîc'in öldürülmesinden sonra Rey'e kardeşi Veşmgîr hâkim oldu. Ancak onun döneminde Büveyhîler gittikçe güçlenmeye başlamışlardı. Büveyhîlerden Rûknüddeve, Ziyârîlerin idaresine son vermek için mücadeleye başladı. Bu dönemde şehir üzerindeki hâkimiyet mücadeleleri devam etti ve şehrin idaresi sık sık el değiştirdi. Nihayet Rûknüddeve, Veşmgîr üzerine yürüyerek onu mağlup etti ve şehrin idaresini ele geçirdi (331/942-43). Ancak şehrin Büveyhîler eline geçmesine rağmen Rey üzerinde Sâ mânîlerin emelleri bir türlü bitmek bilmiyordu. Bundan dolayı Büveyhîler ve Sâ mânîler arasında uzun süreli mücadeleler yaşandı. Şehir, zaman zaman Sâ mânîler idaresine geçmesine rağmen Büveyhîler şehri yeniden ele geçirdiler. Rûknüddeve döneminde Rey şehri Büveyhîlerin Cibâl kolunun baş şehri idi ve onun şehirdeki idaresi uzun yıllar devam etti (366/976). Rûknüddeve'nin ölümünden sonra şehir, oğullarından Fahrüddeve'nin hâkimiyetine girmesine rağmen Büveyhîler arasında yaşanan hanedan içi mücadelelerden dolayı kardeşi Müeyyidüddeve'nin idaresine geçti (369/980). Ancak Müeyyeddüddeve'nin kısa bir süre sonra ölümünden sonra Fahrüddeve, şehre yeniden sahip oldu (373/983). Fahrüddeve döneminde Rey şehrinde istikrarlı bir dönem yaşandı. Hiç şüphesiz bunda Vezir Sâhib b. Abbâd'ın etkisi büyüktü. Fahrüddeve zamanında Rey'de Fahrâbâd adlı yerleşim yeri inşa edildi.

Fahrüddevle'nin Taberek Kalesi'nde ölümünden sonra ise yerine oğlu Mecdüddevle geçti (387/997).

KAYNAKÇA

- ÂMULÎ, Evliyaullah, *Tarih-i Rûyân*, Tashih Menûçehr Sutûde, Bunyâd-ı Ferheng-i İran, Tahran 1348.
- AYBEK ED-DEVÂDARÎ, Ebî Bekr bin Abdullah, *Kenzü'd-Dürer ve Câmiü'l-Gurer*, Tahkik Dorotia Krafolski, C. V, Kahire 1391.
- AZER, Pervîn Türkmenî, *Deylemiyân der Gostere-i Târîh-i İran (Hükûmetha-yi Mahallî, Âl-i Ziyâr, Âl-i Bâye)*, Tahran 1397.
- BELÂZÜRÎ, Ahmed b. Yahyâ, *Fütûhu'l-Büldân*, Dâr ve Mektebü'l-Hilâl, Beyrut 1988; Türkçe trc., *Fütûhu'l-Büldân (Ülkelerin Fetihleri)*, çev. Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul 2013.
- EBÛ'L-FİDÂ, el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Alî, *el-Muhtasar fi Ahbârü'l-Beşer*, C. II, Kahire 1325.
- EBÛ DÜLEF, *Sefernâme-i Ebû Dülef der İran*, tashih ve talik V. Minorsky, çev. Seyyid Ebulfazl Tabâtabâyî, İntişârât-ı Zevvâr, Tahran 1354; Türkçe trc. *İran Seyahatnamesi (10. Yüzyılda Kafkasya'dan Fars Körfezine Yolculuk)*, tercüme ve notlar Serdar Gündoğdu, Kronik Kitap, İstanbul 2019.
- FASÎH-İ HÂFÎ, Ahmed b. Celâlu'd-dîn Muhammed, *Mücmel-i Fasîhî*, Tashih Muhammed Ferrûh, C. II, Meşhed 1339.
- GERDÎZÎ, Ebî Said Abdülhayy b. el-Dahhâk b. Mahmûd, *Zeynü'l-Ahbâr*, Tashih Abdülhayy Habîbî, Donyâ-yi Ketâb, Tahran 1363.
- GÜNER, Ahmet, "Rüknüddeve", *DİA*, C. XXXV, İstanbul 2008, s. 285-286.
- HAMDULLAH MÜSTEVFÎ KAZVÎNÎ, *Nüzhetu'l-Kulûb*, nşr. Guy Le Strange, London-Leiden 1915.
- _____, *Tarih-i Güzide*, tashih Abdülhüseyin Nevâî, 3. baskı, Emîr Kebîr, Tahran 1364.
- HÂNDMÎR, Gıyâseddîn b. Humâmeddîn, *Habîbü's-Siyer fi Ahbâr-i Efrâdü'l-Beşer*, tashih Muhammed Debîr Siyâkî, C. II, Tahran 1362.
- İ'TİMÂDÜ'S-SALTANA, Muhammed Hasan Hân, *Tarih-i Muntazam-i Nâsirî*, C. I, Donyâ-yi Ketâb, Tahran 1367.
- İBN FADLAN, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yay., İstanbul 2010.
- İBN FAKÎH, Ahmed b. Muhammed, *Kitâbü'l-Büldân*, tahkik Yusuf El-Hâdî, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1416.
- İBN HALDÛN, Abdurrahman b. Muhammed, *Tarihu İbn Haldûn (el-İber)*, tahkik Halil Şehâde ve Süheyl Zekkâr, C. III-IV, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1421.
- İBN HAVKAL, Muhammed b. Havkal, *Kitâbu Sûretü'l-Arz*, C. II, Dâru Sâdr, Beyrut 1938.
- İBN İSFENDİYÂR, Muhammed b. Hasan, *Tarih-i Taberistân*, tashih Abbâs İkbâl Âştîyânî, 2. baskı, Pedîde-i Hâver, Tahran 1366.
- İBN KESÎR, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl bin Şihâbüddîn Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, çev. Mehmet Keskin, C. XI, Çağrı Yay., İstanbul 1994.
- İBN MİSKEVEYH, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed, *Tecâribü'l-Ümem*, Tahkik Ebû'l-Kâsım İmâmî, C. III, Suroş, Tahran 1379.
- _____, *Tecâribü'l-Ümem*, yay. haz. Mehmet Şeker vd., çev. Kıvameddin Burslan, TTK, Ankara 2016.
- İBN TAĞRÎBİRDÎ, Cemâleddîn Ebû'l-Mehâsin, *en-Nücûmu'z-Zâhire fi Mülûk-i Mısır ve'l-*

- Kâhire*, C. III, IV, Vezâretü's-Sekâfe ve'l-İrşâdü'l-Kavmî, Dârü'l-Kütüb, Kahire y.y.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Cemâleddîn Ebü'l-Ferec Abdurrahmen b. Ali b. Muhammed, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem ve'l-Mülûk*, tahkik Muahammed Abdülkadir Atâ ve Mustafa Abdülkadir Atâ, C. VIII, XIV, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1412.
- İBNÜ'L-ESÎR, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Tarih*, çev. C. IV, M. Beşir Eryarsoy; C. VI, Abdullah Köşe; C. VII-VIII, Ahmet Ağırakça; C. IX, Abdülkerim Özeydin, Bahar Yayınları, İstanbul 1991; C. V, Yunus Apaydin, Bahar Yayınları, İstanbul 1986.
- İBNÜ'L-VERDÎ, Zeyneddîn Ömer b. Muzaffer b. Ebî'l-Fevâris, *Tarihu İbnü'l-Verdî*, C. I, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1417.
- İPEK, Ali, "Sâcoğulları", *DİA*, C. XXXV, İstanbul 2008, s. 364-366.
- TETEVLÎ, Kadı Ahmed ve KAZVÎNÎ, Asîf Hân, *Tarih-i Elfi*, Tashih Gulâmrızâ Tabâtabâyî Mecid, C. I, İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, Tahran 1382.
- KAYA, Mahmut, "Ebû Bekir Râzî", *DİA*, C. XXXIV, İstanbul 2007, s. 479-485.
- KERÎMÂN, Hüseyin, *Rey-i Bâstân*, C. II, Silsile-i İntişârât-i Encümen-i Âsâr-i Millî, Tahran 1349.
- KUDÂME B. CA'FER, Kudâme b. Ziyâd el-Kâtib el-Bağdâdî, *Kitâbü'l-Harâc ve Sınâ'ati'l-Kitâbe*, tahkik Muhammed Hüseyin Zebîdî, Dârü'l-Reşîdü'n-Neşr, Bağdad 1981.
- MAHMÛDPÛR, Muhammed-Muhammed Hüseyin Muhammedî, "Rey", *Dâneşnâme-i Cihân-i İslâm*, C. XXI, Tahran 1395.
- MAKDÎSÎ, Muhammed b. Ahmed, *Ahsenü't-Tekâsîm fi Marifetü'l-Ekâlîm*, Leiden-Brill 1906.
- MAR'ÂŞÎ, Zahîreddîn b. Nasîreddîn, *Tarih-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân*, Müessesesi-i Matbû'ât-ı Şark, Tahran 1361.
- MESÛDÎ, Ebî'l-Hasan Ali b. el-Hüseyin b. Ali, *Mürûcû'z-Zeheb ve Meâ'dini'l-Cevher*, tahkik Esed Dâğır, C. IV, Dârü'l-Hicre, Kum 1409.
- MİNORSKY, V., "Rey", *İA*, C. IX, İstanbul 1964, s. 721-724.
- _____, [C. E. Bosworth], "al-Rayy", *EP*, Vol. VIII, 1995, p. 471-473.
- MÎRHÂND, Hamîdüddin Muhammed b. Hândşâh b. Mahmud el-Belhî, *Ravzatü's-Safâ fi Sîret el-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, Tashih Cemşîd Kiyânfer, C. IV/1, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran 1380.
- Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kısas*, Tashih Melikü's-Şuerâ Behâr, Kelâle-i Hâver, Tahran y.y.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Fahrüddeve", *DİA*, C. XII, İstanbul 1995, s. 98-99.
- ÖZGÜDENLİ, Osman G., "Rey", *DİA*, C. XXXV, İstanbul 2008, s. 40-41.
- RANTE, Rocco, *Rayy: From Its Origins to the Mongol Invasion: an Archaeological and Historiographical Study*, Brill 2014.
- REŞİDÜDDÎN FAZLULLAH HEMEDÂNÎ, *Câmiü't-Tevârih (Tarih-i İran-i İslâm)*, tashih Muhammed Rûşen, C. II, Merkez-i Pejûheşî-yi Mîrâs-i Mektûb, Tahran 1392.
- _____, *Câmiü't-Tevârih (Tarih-i Sâmaniyyân ve Büveyhîyyân ve Gaznevîyyân)*, tashih Muhammed Rûşen, Merkez-i Pejûheşî-yi Mîrâs-i Mektûb, Tahran 1386.
- RÛZRÂVERÎ, Ebî Şücâ Muhammed b. el-Hüseyin, *Zeyl-i Tecâribü'l-Ümem*, neşr. H. F. Amedroz ve D.S. Margoliouth, London 1921.
- SELİGSOHN, M., "Adududdevle", *İA*, C. I, İstanbul 1978, s. 142-143
- SİBT İBNÜ'L CEVZÎ, Şemseddin Ebu'l-Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu, *Mirâtü'z-Zaman fi*

- Tarihü'l-Âyân*, Tahkik İbrahim Ez-Zeybek, C. XVII, XVIII, Dârü'l-Risâletü'l-Âlemiyye, Dımaşk 1434.
- SUYÛTÎ, Celâleddîn Abdurrahman, *Tarihü'l-Hulefâ*, tahkik Hamdî El-Demirdâş, Mektebe-i Nizâru Mustafa Elbâz, Mekke 1425.
- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Tarih-i Taberî (Tarihü'l-Rusul ve'l-Mülûk)*, tahkik Muhammed Ebûlfazl İbrahim, C. VII, VIII, X, XI, Dârü't-Turâs, Beyrut 1387.
- USTA, Aydın, *Türklerin İslamlaşma Serüveni: Sâmânîler*, Yeditepe Yay., İstanbul 2013.
- _____, "Sâmânîler", *DİA*, C. XXXVI, İstanbul 2009, s. 64-68.
- UTBÎ, Ebû Nasr Muhammed b. Abdilcebbâr, *Tarih-i Yemînî*, Tashih Ca'fer Şi'âr, çev. Ebû's-Şeref Nâsîh Curfâdakânî, İntişârât-ı İlmî Ferhengî, Tahran 1374.
- YA'KÛBÎ, Ahmed b. İshâk, *Kitâbü'l-Büldân*, Tahkik Muhammed Emin Zanâvî, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1422; Türkçe trc., *Ülkeler Kitabı*, çev. Murat Ağarı, İstanbul 2002.
- _____, *Tarihü'l-Ya'kûbî*, C. II, Dârü Sâdr, Beyrut y.y.
- YÂKÛT EL-HAMEVÎ, Şihâbeddin Yakut b. Abdullah el-Rûmî, *Mu'cemü'l-Büldân*, C. II, III, IV, Dârü Sâdr, Beyrut 1995.
- _____, *Müşterek-i Yâkût Hamevî*, çev. Muhammed Pervîn Gonâbâdî, Emîr Kebîr, Tahran 1362.
- ZEHEBÎ, Şemseddîn Muhammed bin Ahmed bin Osman, *Tarihü'l-İslâm ve Vefâyat el-Meşâhîr ve'l-Âlâm*, tahkik Ömer Abdusselâm Tedmürî, C. XXV, XXVI, Dârü'l-Kitabu'l-Arabî, Beyrut 1413.
- ZEKERİYYÂ KAZVÎNÎ, Zekerıyyâ b. Muhammed, *Asârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, Dârü Sâdr, Beyrut 1998.

EKLER:

*Resim 1: Eski Rey Şehrinin yerleşim kurulduğu günümüzde Çeşme Ali olarak nitelendirilen yer
(Mustafa AYLAR)*

Resim 2: Rey'de Tepe-i Mîl olarak adlandırılan ateşkede (Mustafa AYLAR)

